

Alexandru Florin PLATON

DESPRE DESINCRONIZAREA DISCURSULUI ISTORIOGRAFIC

După relativa stagnare de la finele deceniului trecut, viața intelectuală din România pare să revină astăzi la o formă de manifestare mai dinamică. Este deocamdată greu să aflăm în ea prea multe indicii de coerență. Evenimentele din ultimii trei ani, asociate dificultăților unei ample reconverții de sistem, ca și, pe de altă parte, excesul de vitalitate propriu energiilor mult timp zăgăzuite, încă blochează mișcarea noastră culturală în faza în care nu substanța discursului primează, cât – adesea – vehemența tonului.

Cu toate acestea, în aparenta dezordine înconjurătoare, anumite linii încep deja să se întrevadă. Este vorba de o tot mai vădită încercare de a regândi ierarhiile în cultură, de reexaminarea cu ochi critic a valorilor consacrate și, în general, de un efort din ce în ce mai lucid de analiză a trecutului, cu scopul de a-i descifra sensurile și determinările reale.

În prim-planul acestui efort se situează, ca de obicei, scriitorii. Fie că reflexul lor de adaptare la nou a fost mai rapid, fie că, prin natura profesiei sunt mai spontani decât alții, ei au fost primii în a se angaja sistematic în dificila tentativă de retrospectivă analitică și de identificare a adevărului. Au mai făcut-o – ne reamintim – și la finele anilor '70, când au luat în discuție – în formele și cu precauțiile dictate de împrejurări – excesele regimului comunist și unele aspecte ale politicii antonesciene. Istoricii nu i-au urmat atunci, pe loc. Ca și astăzi, de altfel. Și atunci ca și acum, tăcerea lor a fost aproape deplină, aidoma refuzului de a privi înapoi, spre un interstițiu în a cărui configurație există și partea lor de responsabilitate. Ce rol a jucat disciplina istorică în evoluția societății românești contemporane? Cât de afectată a fost ea de prefacerile din ultimul sfert de secol? Ce au de făcut slujitorii ei în continuare? Sunt întrebări care așteaptă, încă, un răspuns.

Rândurile care urmează nu au pretenția să-l ofere. De altfel, ele nici nu ar putea-o face, de vreme ce, o asemenea tentativă, pe lângă faptul că presupune o anumită distanțare față de conjunctură, reclamă și o bună cunoaștere a fenomenului istoriografic actual, pe care autorul nu o poate pretinde.

Ceea ce intenționează cuvintele de mai jos este prezentarea unui simplu punct de vedere. Fatalmente subiectiv, și, ca atare, supus erorii, el conține mai degrabă impresii decât certitudini; se bazează mai curând pe observații decât pe judecăți bine cumpănite; argumentele sale provin mai mult din percepții decât din reflecții organizate. Pe scurt, el este eminentemente "impresionist" și nu are altă ambiție decât aceea (minimă) de a sistematiza câteva opinii personale. Să mai spunem, după toate acestea, că ne asumăm integral eventuala precaritate ?

O viitoare retrospectivă, fie ea și sumară, a istoriografiei românești din ultimul pătrar de veac va consemna, probabil, indiferent de conjunctură, destule realizări notabile. În primul rând, este indiscutabil că, din 1965 încoace, au apărut nenumărate studii, monografii și sirteze, care au corectat, stilizat și lărgit neconținut perspectiva asupra trecutului, simultan cu o oarecare îmbunătățire a utilajului conceptual și metodologic întrebuițat. După adâncă depersonalizare și deturnarea de sens din deceniile postbelice, istoria și-a regăsit, astfel, identitatea pierdută, odată cu șansa de a evolua pe coordonate mai firești. Începând tot de atunci, s-a trecut la inventarierea și publicarea sistematică a izvoarelor, vechi instituții de specialitate au fost reactivate, rețeaua muzeistică a început să prindă contur, cercetările arheologice, delăsate o perioadă, s-au intensificat din nou, au reapărut o mulțime de publicații de profil, centrale și locale, iar învățământul istoric și-a recâștigat statutul pierdut în școală și Universitate. Lucrul în echipă a înregistrat, la rândul-i, progrese notabile, grație atât legăturilor personale, cât și consfăturilor și colocviilor periodice. Spre deosebire de anii anteriori (1947-1964), când frontierele fuseseră complet închise, iar colaborările cu străinătatea practic stopate, de la jumătatea deceniului 7 înainte, istoricii români au ieșit mai lesne peste hotare și, cu toate că celor mai mulți li s-a refuzat, în continuare, posibilitatea unui stagiu mai lung de pregătire acolo, s-au câștigat, totuși, contacte prețioase cu mediile științifice internaționale, precum și o anumită familiaritate cu pulsul vieții intelectuale din Occident, deosebit de importantă pentru progresul de ansamblu al disciplinei istorice.

Sigur că nu tot ce s-a reușit în această perioadă sub raport cantitativ se echilibrează și sub unghiul calității. Texte de referință și contribuții serioase coabitează cu improvizații veleitare și producții minore. Pe de altă parte, situarea istoriei în prim-planul discursului oficial nu a fost însoțită și de o libertate corespunzătoare de expresie. S-ar putea spune, chiar, că ceea ce s-a petrecut în această privință a fost exact contrariul: cu cât istoria era mai des invocată de regim, cu atât supreavegherea ei devenea mai riguroasă. Mai ales în ultimii zece ani și ceva, politizarea excesivă a disciplinei a limitat continuu direcțiile principale de cercetare, nu fără a restrânge, în același timp, și posibilitățile individuale de exprimare. Aidoma literaturii (îndeosebi a romanului), unde limbajul "esopic" a fost, în toți

acești ani, o regulă prestabilită, istoria a utilizat, la rândul-i, cu succes, lectura în cheie dublă, căci, dacă nimic nu bloca, cel puțin formal, devierea prelegerii rostire spre anumite subiecte "interzise" (procedeul fiind chiar încurajat), în schimb tot ce era scris cădea sub incidența unui control riguros, niciuna din chestiunile "delicate" neputând fi altcum evocată decât cu acordul oficialității și – eventual – în mod aluziv.

În ciuda acestor neajunsuri, nu s-ar spune că rezultatele dobândite nu au fost, totuși, pozitive. Nici un martor obiectiv al acestor două decenii nu le-ar putea nega. Dar – întrebare capitală ! – se ridică ele la nivelul celor mai moderne exigențe ? Răspunsul este, după părerea noastră, negativ și aceasta din cel puțin trei motive. Mai întâi, din cauza rarității unor contacte directe cu străinătatea și a dificultăților – în mare parte artificiale – care le-au subminat pe cele totuși stabilite. Aprecierea pare, desigur, exagerată, când se știe ce amploare au luat, la finele anilor '60 și la începutul deceniului următor călătoriile de specializare științifică și cât de (relativ) numeroase au devenit, tot atunci, stagiile de pregătire în străinătate. Ar trebui văzut, firește, mai exact care a fost partea concretă de beneficiu extrasă de istorie din tot acest program (mai avantajos pentru științele tehnice) și, pe de alta parte, cât de substanțial a fost el, în realitate. Dar o privire fie și rapidă asupra lucrurilor nu poate trece peste faptul că perioada respectivă a fost și pentru istorie, în mare măsură, favorabilă.

Din nefericire, ea nu a durat. După cum se știe, de la jumătatea deceniului 8 înainte, "porțile" deschise anterior s-au închis rapid, una câte una, legăturile cu exteriorul care au mai supraviețuit fiind posibile grație mai mult bunăvoinței și înțelegerii (chiar răbdării!) partenerilor străini, decât străduințelor autohtone. Scurta perioadă de integrare europeană luase sfârșit, cu toate consecințele ce decurgeau de aici.

A fost, însă, o adevărată integrare ? A provocat ea simptome, fie și incipiente, de sincronizare culturală ? Prea puține și nu îndeajuns de consistente. Pe lângă inerentele deosebiri politice dintre oamenii care au intrat în contact – susceptibile de a hrăni mefiențe reciproce – să nu uităm că relativa liberalizare de la finele deceniului 7 din România venea după un lung interval de (aproape) completă izolare față de Europa, în care se acumulaseră decalaje necesitând timp și, mai ales, continuitate în relații pentru a fi resorbite. Or, acest lucru nu era, în condițiile date, posibil. Nu era posibil, în primul rând, fiindcă devenise deja clar că durata deschiderii spre Occident avea să fie prea scurtă. Dar, în același timp, și pentru că această deschidere, febrilă și aparent subită cum era, nu a fost nicicând subînținsă de vreun program capabil de a stabili obiective și imagina strategii de perspectivă. Ceea ce s-a făcut atunci – ca și acum – a fost în mare parte rodul unor eforturi strict individuale și al unor percepții personale despre urgența lucrurilor de întreprins și

nicidecum rezultatul unei voințe comune de a acționa. A mai lipsit, în plus, și atât de importantul climat ecumenic trebuitor unor astfel de legături, creat – ne amintim – în perioada interbelică prin libera circulație a oamenilor, a ideilor și valorilor. Cum am putea vorbi astăzi de sincronizare europeană în absența unui asemenea climat ?

Nu este, așadar, de mirare că în izolarea crescândă din ultimul deceniu și jumătate, comunitatea istoricilor români a rămas, în general, străină de dezbaterile conceptuale și metodologice din cultura europeană, de înnoirile epistemologice ale disciplinei istorice sau chiar de elementara posibilitate a unui acces permanent la informație. În afară de câteva încercări izolate, ecoul prefacerilor științifice din Occident nu a suscitât la noi nici o reflecție independentă, nici o dezbateră colectivă, nici un program comun de lucru sau vreo reacție așa-zicând "epigonică". Din același motiv, paradigma marxistă a cercetării a rămas mereu în vigoare, continuând a fi în mod formal respectată, chiar dacă finalismul ei intrinsec și preferința pentru categorii largi, nediferențiate, în analiza socială și politică i-au dezvăluit treptat inadecvarea în raport cu rigorile interdisciplinarității și cu tipurile mai subtile de investigație, specifice noilor domenii ale istoriei: *antropologia culturală, istoria mentalităților, istoria elitelor* etc.

Acesta este al doilea motiv pentru care nu a fost posibilă, până acum, o reală sincronizare europeană. Cel de-al treilea este o rezultată a primelor două și provine din spectaculoasa reconvertire pe factorul național, operată de fostul regim la jumătatea deceniului 7. Cum era de așteptat, acest lucru a priit istoricilor, confrunțați cu un câmp larg de acțiune, ce le fusese până atunci interzis. Dar, oricât ar părea de ciudat, el nu a fost la fel de favorabil și istoriei, ca demers științific, subit afectată, acum, de două neajunsuri majore¹.

Primul a fost de ordin epistemic. Puternica valorizare națională a istoriei s-a produs la noi pe un fond de așteptare, care a receptat-o printr-un impact deosebit. Ea nu a fost, însă, dublată, cum am văzut, și de o deschidere europeană comparabilă cu deceniile interbelice, capabilă să o așeze în unghiul cel mai potrivit, să o îmbogățească și, mai ales, să-i sublinieze adevăratele proporții în raport cu universalul. În absența acestei fertile dimensiuni, febrilitatea cercetărilor – constrânse a evolua într-un perimetru aproape închis – a hrănit până la saturație vectorul intern, supradimensionându-i neîncetat contururile. Astfel creată, "inflația" naționalului s-a cristalizat la nivel epistemic într-o adevărată paradigmă, prin care a început să fie citit întregul trecut. La celălalt nivel, al gândirii comune, ea a instalat un grav "sindrom de celebritate"², ilustrat prin investirea patriei, a trecutului și a oamenilor ei cu dimensiuni aproape mitice. În acest mod, istoria a tins să devină cu precădere un fel de genealogie a națiunii, istoricii fiind prea ocupați să cearnă tot ce se abătea

de la regula progresivei împliniri a unității, pentru a-și mai da seama că această teleologie sfârșea, inevitabil, prin a justifica și prezentul comunist. Nu vrem să spunem că această perspectivă este nefondată. Există, dimpotrivă, multiple argumente – mai ales documentare – care o sprijină și o legitimează. Nu vrem să susținem nici că ce s-a scris până acum din acest unghi este lipsit de valoare. Din contra, credem că ar fi, poate, necesară aici o distincție mai netă între ceea ce a constituit, frecvent, polemică oficială, cerută de circumstanțele de moment și interpretările strict științifice ale trecutului, prea puțin politizate sau filtrate ideologic. Nu ar strica, eventual, nici o disociere între adevărații istorici, profesioniști ai breslei și cei doar improvizați, încurajați să se manifeste pe această "linie" de politica regimului de aplatizare a valorilor și de stimulare a diletantismului.

Nu perspectiva ca atare ni se pare, așadar, greșită. Criticabilă este, după părerea noastră, doar exagerarea ei, indiferent dacă acest lucru s-a întâmplat premeditat sau din rațiuni obiective, deduse din specificul evoluției noastre istorice. Cert este că, alimentând până la saturație obsesia omogenității și a uniformității, această exagerare (responsabilă, între altele, și pentru binecunoscutele accente protocroniste) a făcut ca istoriografia română să rateze până acum șansa unei adevărate deschideri și spre alte domenii ale trecutului, aflate mai mult decât "națiunea" sub semnul varietății, al diversității și al contradicțiilor fertile.

Totodată – și acesta este al doilea neajuns de care aminteam – unghiul preponderent național de investigație retrospectivă a împins istoria, lent și inexorabil, în sfera de captație a Puterii. Periodica agitație desfășurată de regim în jurul amenințării exercitate de revizionismul străin a încurajat sistematic deriva, dar și "strângerea rândurilor", în condițiile în care recursul la istorie era invocat, contextual, ca o chestiune de supraviețuire. "Mobilizată" continuu pentru a răspunde "atacurilor" din afară, istoriografiei românești nu i-a mai rămas răgazul de a reflecta la inevitabila sa desincronizare cu Europa și de a lua, eventual, măsurile contrare ce se impuneau.

Ce avem de făcut astăzi, pentru a remedia aceste carențe moștenite, reiese oarecum de la sine. Avem de refăcut un drum pe care l-am mai parcurs o dată și de recreat un spirit cu care am mai trăit cândva. Mai presus, însă, de orice, avem de reconstruit o societate compatibilă prin valori și temperament cu lumea civilizată, fiindcă nimic nu se va clinti din loc fără o treptată reformare morală și intelectuală. Deabia atunci, când acest proces va prinde contur, vom putea începe să așezăm între discursul istoriografic românesc și europenitate un semn de egalitate.

1 Pentru aceste considerații, v. și articolul nostru din "Dacia Literară", nr.1-2 / 1991 și 1-2 / 1992.

2 Termenul îi aparține lui Ion Bogdan Lefter (apud "Dilema", anul I, nr.14, p.4).